

Крисоватий А.І.,
кандидат економічних наук

ФІСКАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ РИНКОВОГО ТИПУ

Згідно з визначенням термін "соціально-ринкове господарство" означає економічний лад на основі вільної ринкової економіки, що забезпечує економічну продуктивність і соціальну справедливість за високого ступеня індивідуальної свободи. До соціальної ринкової економіки належать свобода споживання, зайнятості, вибору професії та роботи, а також право на приватну власність. Соціальні компоненти цього ладу проявляються, зокрема, в обширній соціальній структурі, наголос в якій ставиться на економічній продуктивності в системі окремих осіб і соціальній спрямованості власності.

Поняття "соціально-ринкове господарство" поєднує в собі два різних значення: по-перше, економічний і соціальний устрій; по-друге, спосіб економічної та суспільної політики, якій може бути протиставлений реальний розвиток. На думку польського економіста Лешека Бальцеровича, "батька" польської економічної реформи, соціально-ринкове господарство — це ліберальний ринковий капіталізм, доповнений такими формами діяльності держави, які повинні були зберігати властивий капіталізму динамізм і при цьому пом'якшувати деякі небажані побічні ефекти (розумний інтервенціонізм)¹. Це поняття можна також інтерпретувати як ідею політичного устрою, мета якої пов'язати вільну ініціативу, що розвивається в економіці й базується на конкуренції, із соціальним прогресом, який забезпечується економічними досягненнями. Сенс соціально-ринкового господарства полягає в тому, щоб пов'язати принципи свободи на ринку з досягненням соціальної рівноваги у суспільстві.

Концепція соціально-ринкового господарства відображає спробу віднайти реальний синтез суті рушіїв ринкових процесів і намагання об'єднати особисту свободу із соціальною справедливістю. Для цього повинно гарантуватися забезпечення повної зайнятості, стабільний рівень цін, урівноважений платіжний баланс, а також постійне довготривале економічне зростання при значному обмеженні кон'юнктурних коливань.

У соціально-ринковій моделі господарства держава відіграє особливу роль, оскільки їй доручено широкомасштабну функцію. Вона може втручатися у ринково-економічні процеси, якщо економіка не спроможна саморегулюватися або ці процеси ведуть до небажаних суспільних та соціальних результатів.

За умов соціально-ринкового господарства державне втручання здійснюється у кілька способів, найважливішим з яких є регулювання ринком.

Глобальна мета державного регулювання конкретизується у спеціальних завданнях держави, таких, як сприяння організації ринку і ринково-конкурентних відносин; вирішення економічних і економіко-організаційних питань, що висуваються окремими впливовими групами економічних суб'єктів; досягнення економічних, політичних, соціальних і фіскальних цілей, спрямованих на підтримку та збереження ринкового ладу в країні; коригування розподілу ресурсів із метою впливу на народногосподарську структуру та структуру національного продукту.

Кожне із завдань потребує певної форми державної інтервенції. З одного боку, нею може бути пряме адміністративне втручання, з другого — непрямий, суто економічний вплив. Залежно від мети розв'язуваного завдання і форми втручання в системі державного регулювання можна виділити два рівні: ринково-організаційний і фінансовий.

В умовах функціонування ринкової економіки в системі фінансового господарства держави стає провідною податкова форма взаємовідносин держави та її суб'єктів. Податок — універсальна вихідна категорія, яка виражає основні суттєві риси і властивості фінансів у будь-якій економічній системі ринкового типу. Аналіз податків як вихідної категорії дає правильний орієнтир для розгляду різних фінансових понять, явищ і процесів у чіткій послідовності до розвитку економічного процесу.

В міру свого розвитку вчення про державу відкривало нові можливості для пізнання суті фінансового господарства держави, а заодно і для з'ясування природи його першооснови — податків. Труднощі дослідження фінансового господарства держави полягають у тому, що дві науки — економічна і політична — займалися проблемами державних доходів і видатків. Виділення фінансової науки в цілком самостійний сегмент дало змогу їй на початку ХХ століття, використовуючи ідеї неокласиків і вчення про правову державу, обґрунтувати необхідність справляння податків, сформулювати визначення податку, словом, з'ясувати природу податку, яка концептуально не змінюється і наприкінці ХХ століття.

Реальний процес оподаткування здійснюється державою і залежить від ступеня розвитку її демократичних форм. Тому дослідження природи податку фінансова наука веде у сфері вчення про державу. У свій час ще П. Прудон правильно наголошував, що "по суті, питання про податки є питаннями про державу"².

Теоретично економічна природа податку полягає у визначенні призначення податку, об'єкта оподаткування і джерела сплати, а також у визначенні того впливу, який чинить податок у кінцевому рахунку на суб'єктів оподаткування і на все народне господарство як одне ціле.

Труднощі пізнання природи податку пояснюються тим, що податок-це одночасно економічне, господарське і політичне явище. Російський економіст М.М. Алексєєнко ще в ХІХ столітті зазначав: "З одного

боку, податок - один з елементів розподілу та перерозподілу. З другого боку, запровадження, справляння та використання податків є однією з функцій держави¹¹.

Тому основне завдання пізнання природи податків — простежити еволюцію уявлень про природу податку під впливом розвитку вчення про державу. В розвитку поглядів на роль держави можна виділити два напрями, які дають змогу краще зрозуміти соціально-економічний і суспільний зміст податків. Перший — це теза про невиробничий характер державних послуг, який не тільки відділяв фінансове господарство від державного, а й протиставляв їх. Податок у цій концепції не зв'язаний із задоволенням соціально-економічних потреб суспільства, тому що обслуговує невиробничі видатки держави. Другий напрямок пов'язаний із наявністю поглядів на господарську діяльність держави як складову народногосподарської діяльності, як потребу економічного і соціального розвитку. В поглядах на податок спостерігається поворот до розуміння податку в ринкових умовах, як до осмисленої необхідності. Для суб'єктів господарювання податок може бути поганий або дуже поганий, оскільки він, навіть і мінімальний, скорочує реальні доходи податкоплатників. Але його сплата є обов'язковою для задоволення суспільних благ і не залежить від бажання та волі конкретного платника.

У соціально орієнтованій державі ринкового типу важлива увага повинна приділятися ефективності використання податкових надходжень. На макрорівні суми сплачених податків і податкових платежів для всіх податкоплатників обов'язково повинні відповідати сумі фінансованих державою благ і трансфертних платежів. Тобто сплата податків повинна відповідати граничній корисності частини вартості валового внутрішнього продукту, що централізовано вилучається у податкоплатників і перерозподіляється через бюджет держави. Причому цей перерозподіл для кожного платника податку повинен проходити за умови найменшої суспільної жертви, яка не підкріплена отриманою частиною суспільних благ.

Ціною суспільних благ в соціально-ринковій державі виступають податки. І ефективність податкових взаємовідносин держави та її суб'єктів доцільно досліджувати через коефіцієнт співвідношення сум податкових платежів і фінансованих державою сум суспільних благ і трансфертних платежів:

$$K_c = \frac{СБТП}{ПН},$$

де K_c — коефіцієнт співвідношення;

СБТП — сума суспільних благ і трансфертних платежів, що фінансуються¹ і бюджету;

ПН — сума податкових надходжень.

Соціально-ринкове господарство взагалі передбачає наявність високого показника централізації валового внутрішнього продукту у руках держави, а заодно і високий рівень оподаткування. Але конкретного платника цікавить не так сам рівень оподаткування, як сумарна величина суспільного добробуту. У формалізованій теоретизації сумарна величина суспільного добробуту відображається через граничну корисність сплачених податків і податкових платежів.

Якщо коефіцієнт співвідношення СБ і ПН й сум сплачених податків і податкових платежів, за нашими розрахунками, не нижчий за 80%, то можна говорити про те, що високий рівень оподаткування виправдує себе і гранична корисність вилучених державою обов'язкових платежів із фізичних і юридичних осіб не порушується. Для прикладу, в Швеції рівень оподаткування сягає 57% ВВП, але коефіцієнт співвідношення K_c близький до 86%. Тому суттєвого впливу на темпи економічного розвитку і соціальний добробут громадян високий рівень оподаткування не справляє (через те, що податки сплачуються з максимальною граничною корисністю — 86% і з мінімальною суспільною жертвою — 14%).

В Україні коефіцієнт K_c не перевищує 26%. Це говорить про те, що ефективність використання податкових надходжень в Україні у 3,3 разу нижча, ніж у Швеції. І для того, щоб забезпечити такий рівень фінансованих державою суспільних благ в Україні, як у Швеції, нам необхідно за чинного коефіцієнта K_c більш як у три рази збільшити рівень оподаткування. Звісно, що це нереально як з практичного, так і з теоретичного погляду. Тому, на нашу думку, при реформуванні й розбудові податкової системи України та її трансформації у соціально орієнтоване ринкове господарство доцільно більше уваги приділяти не самому рівню оподаткування, а ефективності використання податкових надходжень у державі на умовах граничної корисності таких платежів для конкретних податкоплатників.